

MORFOLOGICKÉ VÝSKUMY V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ

Jana Kesselová

*Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta
Ul. 17. novembra 1, Prešov
E-mail: jana.kesselova@unipo.sk*

KESSELOVÁ, J. (2022): Research on Morphology in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 107 – 129.

Abstract: The study traces the development of morphological thinking about the Slovak language during the 90-year existence of the Slovenská reč journal. Morphology has been at the forefront of attention throughout the period, with the focus consistently on nouns and verbs. In the early years, contributions focused on normative morphology and the preservation of the purity of Slovak predominated along with the genre of diversity. The development of modern morphology begins with an orientation towards the description and classification of word classes and form-formation processes. A landmark was the publication of *Morfológia slovenského jazyka (Morphology of the Slovak Language, 1966)* with a system-structural description of the Slovak morphological system. By the end of the 1980s, interest in semantic-functional morphology intensified. The predominant genre is discussion. Since the 1990s, the methodological spectrum has been broadening. The sociolinguistic view of morphological variants, corpus morphology, morpho-pragmatics as well as the explanation of the dynamics of morphology and the morphological disposition of human beings are being promoted.

Keywords: grammatical form, word classes, grammatical category, form-forming process, Slovenská reč.

Článok v skratke:

- Morfológii sa v *Slovenskej reči* venuje pozornosť počas celého obdobia existencie časopisu.
- V začiatkoch prevažuje výklad jednotlivostí zameraný na normatívnu morfológiu.
- Etablovanie modernej morfológie sa začína orientáciou na deskripciu a klasifikáciu slovných druhov, gramatických kategórií a tvarotvorných procesov. Medzníkom je vydanie *Morfologie slovenského jazyka (1966)*.
- Po jej vydaní do konca 80. rokov sa intenzifikuje záujem o sémanticko-funkčnú morfológiu.
- Od 90. rokov sa presadzuje sociolingvistický pohľad na morfológické varianty, korpusová morfológia, morfopragmatika, explanácia dynamiky morfológie a morfológickej dispozície používateľa jazyka.

1. ÚVOD

Cieľom príspevku je predstaviť vývin morfológického myslenia cez prizmu textov, ktoré boli publikované v časopise Slovenská reč (ďalej aj SR) počas jej 90-ročnej existencie. Medzníkmi v kontinuite uvažovania sú práce syntetizujúce výsledky parciálnych výskumov alebo naznačujúce zmenu v metodologickom prístupe k interpretácii jazykových dát. Etapizáciu morfológického výskumu zároveň determinujú zme-

ny v pomere žánrov štúdie – diskusie – rozličnosti. V prvej časti sa orientujeme na morfológiu v počiatkoch vychádzania časopisu, a to od vzniku časopisu po vydanie *Gramatiky jazyka slovenského* (Orlovský – Arany 1946). Polovica minulého storočia sa ukázala ako prelomová nielen v morfológii, ale aj v rozvoji iných lingvistických disciplín. Reprezentuje začiatok etablovania modernej morfológie, ktorú sledujeme cez konštituovanie deskriptívno-klasifikačnej, funkčno-sémantickej, sociolingvistickej a korpusovej morfológie až k morfopragmatike a explanačne zameranej morfológii. Dominantnú pozornosť venujeme substantívam a verbám, ktoré vo všetkých vymedzených obdobiach predstavujú centrálny predmet výskumu. Menej zastúpené aspekty morfológického výskumu podávame prehľadovo-sumarizujúcim spôsobom.

2. MORFOLÓGIA A POČIATKY SLOVENSKEJ REČI

V prvej časti sledujeme vývin morfológického myslenia od konštituovania časopisu *Slovenská reč* (1932) do vydania *Gramatiky jazyka slovenského* (Orlovský – Arany 1946). V príspevkoch je citelné úsilie o odstránenie gramatických tvarov, ktoré majú nielen český, ale aj maďarský, nemecký a inojazyčný pôvod vôbec. Leitmotívom lingvistickej argumentácie je čistota slovenčiny, ktorej podstata tkvie v odstraňovaní gramatických štruktúr napodobňujúcich nedomáce vzory, a to aj navzdory ich živosti v reči.

Tri štvrtiny príspevkov prvého obdobia tvorí žáner *Rozličnosti*, zvyšok predstavujú štúdie, diskusia o morfológických otázkach sa na stránkach časopisu zatiaľ nekonštituovala. Dominuje spracúvanie vybraných a izolovaných morfológických javov s cieľom eliminovať rozkolísanosť vznikajúcu pri uplatňovaní noriem *Pravidiel slovenského pravopisu* (1931, 1940) a osvetľovať „ťažkosti, ktoré makateľne ukazujú, kde sú háčiky teoretickej neustálenosti“ (Letz 1933/1934, s. 255). Takmer 80 % príspevkov sa orientuje na štyri slovné druhy: substantíva, verbá, konjunkcie, prepozície. Záver príspevkov tvorí buď jasná akceptácia, alebo odmietnutie podoby gramatického tvaru, resp. použitia neohybného slovného druhu. Nedostatok presvedčivej argumentácie v (ne)prospech gramatického tvaru sa často rieši odkazom na vágne kategórie jazykového citu a čistoty slovenčiny („píšme vždy tak, ako káže jazykový cit“; „stane sa, že pasívne neslovenské väzby vklážnu do našich novín, no v záujme rýdzosti a ľubozvučnosti našej materinskej reči nesmieme tieto zlé zjavy schvaľovať a trpieť“; Meliš-Čuga 1941/1942, s. 312).

Výklad morfológických javov býva nociónálno-expresívny, subjektívno-objektívny, vecný opis tvaroslovia je sprevádzaný expresívnymi komentármi („Preto odsúdiť treba pokus, aby sa tieto prípony ujímaly v spisovnej próze“; Bartek 1938/1939, s. 5; „Najmä prehrešujeme sa proti predponovým slovesám, ktorými určujeme adverbálne funkcie“; Letz 1933/1934, s. 275), didaktizujúcimi a imperatívnymi poznámkami („dávajme na to pozor; o slovanskosti slovesného kmeňa nesmie nik pochybovať“;

Mihál 1933/1934, s. 107), zoznamami správnych a chybných tvarov a väzieb, ktorým sa treba v slovenčine vyhýbať (séria článkov P. Tvrdeho 1932/1933), ale aj výčitkami až znevažovaním používateľov slovenčiny, ktorí balansujú medzi kodifikovanými morfológickými normami a vlastným spontánnym jazykovým vedomím („Čitateľ musí pri jej čítaní priemerne 2000 ráz preglgnúť sliny, ako keď ide po ceste a potkne sa o ostrý kameň.“, Uhlár 1933/1934, s. 116; „Koľko roboty majú v tlačiarňach s opravovaním týchto tvarov, a jednako stretáte sa aj v knihách s nespisovnými nominatívmi množného čísla.“, 1934/1935, s. 78). Vychádza sa z predstavy, že lingvista môže a má ovplyvniť jazykový vývin svojimi upozoreniami, avšak nelingvistická časť používateľov slovenčiny svojou konzervatívnosťou rýdzosti jazyka bráni („Gramatikár ako odborník márne chce umelým spôsobom schytriť rečový vývin, no hoci je aj užitočný, neodborná píšuca a neteoretizujúca verejnosť ostane konzervatívne verná jazykovej skutočnosti.“, Letz 1933/1934, s. 255). S odstupom času sa ukázalo, že mnohé tvary a konštrukcie, dobovo hodnotené ako neprijateľné, sú fungujúcou súčasťou slovenčiny a v zhode s morfológickou normou spisovnej slovenčiny.

K dominantným témam výskumu substantív patrí paradigmatická morfológia substantív, pričom v centre pozornosti je tvar genitívu. Štúdie a rozličnosti odmietajú niektoré tvary z *Pravidiel* (1931) a namiesto genitívu sg. *túžeb, spojek, kopejek* navrhujú tvary *túžob, spojok, kopejok*, tvary s kvantitatívnou alternáciou (*bánk, lámp*) a s vkladným diftongom (*požiadaviek*). V neutrách sa žiadajú tvary s dodržaním rytmického krátenia (*vláken, čísel*), okrem neutier zakončených na *-ie* (*trnie – trnia*). Belo Letz v štúdiu *Množný genitív cudzích slov* (1936/1937, s. 101 – 107) spresňuje vzťah medzi kvantitatívnou alternáciou (*balada – balád, adresa – adres*) a mierou zdomácnenia slova v tom zmysle, že menej zdomácnené slová alternácii odolávajú (*kontesa – kontes, noblesa – nobles, anekdota – anekdot*).

Osobitne sa skúma konkurencia tzv. záporného genitívu a akuzatívu (Uhlár 1933/1934, s. 121 – 127), pričom sa zisťuje, že v slovenčine je na rozdiel od češtiny záporný genitív častejší. Typicky sa používa v predmete po zápore (*nemám matky*), pri zápore zdôraznenom výrazmi *ani, nikto, žiaden* (*nepovedal ani slova*), po verbách hovorenia, zmyslového vnímania a kognície, skôr pri abstraktách a z konkrétnych skôr pri látkových (*niet piesku, vody*). V nepriamej závislosti (po zápore pomocného, osobitne modálneho verba) je genitív ojedinelý (*nechcem prijímať jej darov*). Zisťuje sa však, že presné vymedzenie pozícií genitívu a akuzatívu nemožno stanoviť, preferenciu jedného z tvarov ovplyvňuje kombinácia sémantiky substantíva, dôrazu i slovosledu. Za spoľahlivý orientátor sa napokon pokladá jazykový cit. Štúdie a rozličnosti reagujú aj na ďalšie javy paradigmatickej morfológie. Na rozdiel od *Pravidiel* (1931), v ktorých sa uvádza jedna podoba nominatívu plurálu substantív pomenúvajúcich zvieratá (*orli, sokoli*), sa navrhuje rozlišovanie tvarov podľa primárnej a metaforickej sémantiky. Hoci sa argumentuje emocionálnym spôsobom

(„Moje ucho to uráža [...]“, Bodický 1932/1933, s. 127; „Tým činom trpí tu len oko [...] teraz trpí už i jazyk“; Zgúth 1932/1933, s. 3), navrhovaný spôsob rozlišovania tvarov podľa primárnej alebo metaforickej sémantiky sa uplatňuje dodnes.

Možno povedať, že v počiatočnom období sa konštituovali základy deklinačného systému substantív v slovenčine z viacerých hľadísk:

a) namiesto tvarov *gazdina* – *gazdiny* sa uvažuje o adjektívno-substantívnej deklinácii (Jánošík 1937/1938, s. 330 – 334);

b) navrhuje sa koncovka *-e* v lokáli sg. a *-y* v nominatíve pl. neživotných maskulín na *-iel*, teda v *prvom diele, dva diely* (1935/1936, s. 303);

c) s oporou o úzus sa v prevzatých substantívach typu *panoráma* navrhuje genitív *panorámy*, nie *panoramatu* (1932/1933, s. 139 – 140);

d) v základe konkurencie tvaru nominatívu a inštrumentálu (*je pravda* – *je pravdou*; 1934/1935, s. 77 – 78) sa hľadá opozícia stálej a získanej vlastnosti;

e) konštituuju sa základné tendencie tvorenia inštrumentálu pl.: koncovka *-ami* v prípade substantív zakončených na *-a* alebo s dvoma spoluhláskami na konci kmeňa (*sluhami, vládcami*), *-mi* v prípade zakončenia kmeňa na jednu spoluhlásku, a to na rozdiel od starších tvarov *-y* v predložkových tvaroch *za vrchy, pod obloky* (Bartek 1938/1939, s. 3 – 5);

f) vokatív sa už v 30. rokoch hodnotí ako tvar, ktorý v strednej slovenčine takmer úplne zanikol a používa sa len v malom počte substantív (*Bože, človeče, otče, chlapče, bratu, synku, pane, Hospodine*); tvrdí sa, že celkovo sa vokatív nahrádza nominatívom a že v západnej a východnej slovenčine tiež zaniká (Mihál 1932/1933, s. 7 – 9).

Z lexikálno-sémantických vlastností sa pozornosť venuje kolektívam. Implicitne je prítomné škálovité chápanie tejto kategórie. Vymedzujú sa typické kolektíva (nemajú plurál a singulárovou formou pomenúvajú mnohosť v rovnorodom celku, napr. *skálie*) a menej typické kolektíva, ktoré síce pomenúvajú celok z rovnorodých prvkov, avšak súčasne môžu mať plurál, napr. *mužstvo* – *mužstvá* (Letz 1938/1939, s. 5 – 11).

Kľúčovými témami štúdií o verbách sú pasívum, participiá a kategória vidu. V rozličnostiach sa špecifikujú pohybové verbá (*ísť, prísť, dôjsť, bežať, ujsť, tašiel/tašla*), archaické tvary, imperatív, modálne verbá a hlavne väzby sloviess pádom. O pasíve sa uvažuje ako o jazykovom prostriedku, ktorý na rozdiel od latinčiny, nemčiny alebo francúzštiny nekonvenuje s duchom slovenčiny (a ani slovanských jazykov), a preto sa odporúča nahradiť ho aktívom. Pasívum sa ako nedomáci prostriedok odmieta bez prihliadnutia na komunikačný zámer tvorcu textu a apeluje sa, ako je to v počiatočnom období časté, na jazykový cit.

V uvažovaní Š. Peciara (1942/1943, s. 157 – 167) sa na pozadí kritiky prístupu J. Mihála začína teoretické vymedzenie vidu v slovenčine. Uvažuje sa o troch členoch

vidovej gramémy: perfektívny, imperfektívny (duratívny) a opakovací (iteratívny) vid. Kladú sa základy chápania vidu ako lexikálno-gramatickej kategórie tým, že sa odkrýva existencia nejednoznačného vzťahu medzi vidom a slovesnou triedou verba. Ako problematická sa ukazuje akceptácia vidovej korelácie aj v prípade zmeny významu verb. Kritérium sémantickej totožnosti členov vidovej korelácie sa neformuluje.

V aktívnom participiiu prézenta sa navrhuje odstrániť nesystematickosť tvarov (*hádžu, hádzuc*, ale príchastie *hádzuci, píšuci*, po diftongoch *žiadúci*). Návrh zmeny nie je odôvodnený morfonologicky, ale potrebami školskej praxe, požiadavkou bezproblémovej osvojiteľnosti pravidiel. Aktívne participium prézenta sa odmieta ako nepotrebný a nevyužívaný tvar: „Participiá na -vší sú na posmech našej reči. Ved’ nik ich v hovorenej reči neužíva, čo pravdaže nevádi niektorých pánom redaktorom (na pr. i zo Slovenského východu), aby v nich nenachodili akúsi osobitú krásu. [...] Nešpaťme slovenčinu zbytočnými participiami na -vší. Ničomu tým neposlúžime.“ (1932/1933, s. 64 – 65).

Osobitná pozornosť sa venuje výkladu pádových a predložkových väzieb s verbami. Za kritérium akceptácie alebo odmietnutia sa pokladá ľudová reč a úzus najlepších spisovateľov a básnikov. Väzba slovesa sa chápe ako „funkcionálna stránka slovesa“ a „duša slovesa“, ktorej podstatou je vzťah k ostatným častiam vety (Mihál 1933/1934, s. 108). Za imperatívnu požiadavkou nenahrádzať automatizované funkcie slovíes funkciami aktualizovanými sa skrýva výzva odmietnuť väzby, ktoré majú vzťah k iným jazykom s odôvodnením, že „[c]udzí spôsob vyjadrovania myšlienok je porušením jazyka (Škultéty 1932/1933, s. 49 – 52). Odmietajú sa napríklad spojenia *ani vo sne mi nenapadlo, meno mi nenapadá* z dôvodu, že imitujú konštrukcie v nemčine a „podobné frázy sú Slovákovu všetky vlastne nesrozumiteľné. Strašná cudzota!“ (s. 50). Navrhuje sa jedine väzba *prišlo mi na um*.

V štúdiách venovaných prepozíciám sú dominantné primárne prepozície *do, za, s/so, z/zo, pre, o*; v rozličnostiach sa skúmajú významové relácie predložiek *u – pri, v – na, k – na, vzdor – proti, mimo – cez, dľa – podľa*. Evidentné sú tri prístupy: a) výklad založený na protiklade správnych a chybných¹ použití predložiek (Zgúth 1933/1934, s. 64 – 66); b) výklad konzekvencií predložiek pre zrozumiteľnosť textu, osobitne právneho (Michalovič 1935/1936, s. 172 – 173); c) výklad sémantickej, formálnej a syntaktickej funkcie predložiek (Jóna 1940/1941, s. 98 – 102, 136 – 140, 256 – 260, 309 – 315; 1943/1944, s. 262 – 274, 315 – 320).

¹ Za chybné sa pokladajú aj dnes spisovné predložky *pomocou, napriek, následkom*, predložka *k vôli* sa akceptuje len v spojení s pomenovaniami osôb (*k vôli matke*); „pri veciach je nemožná, lebo nemajú vôle: *k vôli zisku, zárobku* = pre zisk, za zárobkom“ (Zgúth 1933/1934, s. 65). Na porovnanie s dnešným stavom uvedme, že proces desémantizácie komponentov sekundárnej predložky *kvôli* viedol k tomu, že v kolokačnej paradigme s najvyššou hodnotou logDice nie sú pomenovania osôb a spravidla ani prospechová sémantika, ale pomenovanie príčiny (ne)konania (*kvôli kríze, bezpečnosti, nedostatku, zraneniu, počasiu, obavám, chorobe, problémom, podozreniu*; logDice = 7,1 – 5,8). Prvé pomenovanie osoby v kolokačnej paradigme je *dieťa* s nižšou hodnotou logDice = 4,9.

Spomedzi konjunkcií sa v štúdiách najväčšia pozornosť venuje spájacím prostriedkom zlučovacieho, odporovacieho, príčinného a časového vzťahu, výklad jednotlivých spojok sa dopĺňa v rozličnostiach. Vychádzajúc z vymedzenia spojok F. Oberpfalcera (1932, s. 224) sa spojky chápu ako „činitelia vzťahu medzi pojmami a myšlienkami“. Na druhej strane sa za spojky pokladajú aj také komunikačno-funkčné realizácie, ktorými sa vyjadruje emocionálny postoj k situácii. Za spojku sa napríklad pokladá výraz *ked'* vo výpovedi, ktorá je vyjadrením uspokojenia, v dvoj-slovnom spojení *ked' len (ked' ste len tu, z dnešného pohľadu častica)*. Absenciu spájacej funkcie B. Letz (1933/1934, s. 255) komentuje slovami „[...] stáva sa, že časová veta je bez hlavnej vety, musíme si ju domyslieť“. Na jednej strane doznieva téza S. Czambela (1902), ktorá proti polyfunkčnosti a synonymii spojok kladie požiadavku jednoduchosti a praktickosti chápanú tak, aby každá spojka mala presne limitovanú a jednoznačnú funkčnú pôsobnosť. Na druhej strane B. Letz (1933/1934, s. 254 – 258) túto tendenciu hodnotí ako ochudobnenie knižného jazyka a zdôvodňuje funkčnosť štyroch reprezentantov zlučovacieho vzťahu *a, i, aj, tiež*. Medzi spojky sa v tomto období radia aj výrazy *ale, však, tiež* so zdôrazňujúcou a pobádacou funkciou, ako aj s funkciou nadväzovať na situáciu (v súčasnosti častica). Z nerozlišovania slovnodruhovej príslušnosti spojok a častíc plynú implikácie zasahujúce do hodnotenia slovosledu. Slovosled vo výpovedi *On sa ale nikomu neklaňal* B. Letz (1933/1934, s. 175) hodnotí ako nesprávny, pretože spojka *ale* má byť na začiatku pripojenej vety a uvedenú výpoveď pokladá za omyl tvorcu textu: „Náš slovosled má charakter takej elasticity, že pripúšťa prehadzovať poriadok vetných častí nielen podľa cieľa vyslovenej myšlienky, ale aj často podľa mylných chýtok pisateľových“. Aj v prípade spojok sa za kritérium akceptability výrazového prostriedku a spôsobu jeho použitia pokladá reč spisovateľa. Absencia spojky *však* na vybraných sto stranách textu M. Kukučina sa hodnotí ako dôkaz, „že je správna mienka odborníkov, ktorí akosi nežičia slovu *však*, nespomínajú ju medzi našskými spojkami, ba niekedy aj bránia ju užívať, alebo jej pripisujú odchylný význam“ (s. 176).

Ostatné slovné druhy. Výskum zámen sa odvíja od tvarovej stránky základných posesívnych zámen (*Mojemu = môjmu, mojeho = môjho*, 1937/1938, s. 270; Jánošík 1940/1941, s. 246 – 256) a reflexívneho posesíva *svoj* (Letz 1932/1933, s. 172 – 174; *Samosvoj*, 1932/1933, s. 66; *Svojho – svojeho*, 1934/1935, s. 214; Eliáš 1943/1944, s. 289 – 296; Vavro 1943/1944, s. 107 – 114). Popritom sa skúma paradigmatica neurčitých zámen (*Inštrumentále niekým, niečím*, 1933/1934, s. 160; *Niečo, niečím : niekto, niekým*, 1936/1937, s. 315; *Dáky, dáko = dajaký, dajako*, 1937/1938, s. 236 – 237; *Všelijaký – všeliaký*, 1934/1935, s. 23) a predložkových tvarov osobných zámen (*Doň – do neho* 1932/1933, s. 232; *Naňho – na neho – naň*, 1934/1935; *Pod neho a podeň*, 1943/1944, s. 191). Medzi štúdiami o tvarovej strán-

ke adjektív (Letz 1932/1933, s. 220 – 222, 1938/1939, s. 51 – 60) vyniká funkčný prístup V. Polakovičovej-Betákovej (1943/1944, s. 148 – 151), ktorá dokumentuje superlatív ako prostriedok automatizácie publicistického vyjadrovania. Úplne okrajovo nájdeme zmienky o adverbiách (najmä konkurencia morfém *-e/-o*), o spôsobe písania čísloviek (Letz 1935/1936, s. 95 – 101), o podobách vybraných partikul (*A síce – a to* 1935/1936, s. 297 – 298; 1937/1938, s. 62; *Až* 1937/1938, s. 64; *Bez-mála, bezpochyby, doslova*, 1937/1938, s. 112). Sériu štúdií o interjekciách v rokoch 1940 – 1944 publikoval J. Chripko.

Celkovo prevláda deskripcia tvarovej stránky vybraných reprezentantov slovnodruhových systémov a snaha o normatívnosť. Odmietnutie niektorých jazykových prostriedkov a polemika medzi rozličnými názormi sa intenzifikuje a konceptualizuje sa ako boj („boj proti týmto spojкам sa už zavíšil“, Letz 1934/1935, s. 133; „v bojoch dvoch skupín, proti sebe postavených, obidve skupiny usilujú sa pochopiteľne operovať vedeckými argumentami“, Novák 1934/1935, s. 170).

3. ETABLOVANIE MODERNEJ MORFOLÓGIE

3.1. KONŠTITUOVANIE DESKRIPTÍVNO-KLASIFIKAČNEJ MORFOLÓGIE

Prvá etapa utvárania modernej morfolologickej teórie je rámcovaná vydaním *Gramatiky jazyka slovenského* (Orlovský – Arany 1946) a *Morfologie slovenského jazyka* (1966). Dvadsaťročný vývin morfologického myslenia determinuje viacero významných prác. Podľa E. Jónu (1955, s. 285) *Gramatika slovenského jazyka* Bela Letza (1950) v čase vzniku predstavovala jedinú gramatiku, podrobenú rozsiahlej odbornej kritike. Prvé povojnové *Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom* (1953) kodifikujú aj viaceré morfologické zmeny. Súbežne vychádza nová *Slovenská gramatika* (Pauliny – Ružička – Štolc 1953). Prípravné štúdie k uvedeným prácam sú publikované aj v SR. Takmer polovica morfologických príspevkov tohto obdobia je orientovaná na substantíva, zhruba 20 % na verbá a zvyšných 30 % prináleží ostatným slovným druhom i metodologickým štúdiám. Kým v predchádzajúcom období do širšieho centra záujmu patrili konjunkcie a prepozície, v rokoch 1946 – 1966 sa pozornosť orientuje na konjunkcie, adjektíva a nadstavbové slovné druhy, pribúdajú teoreticko-metodologické štúdie. Ustupujú rozličnosti, posilňuje sa zastúpenie štúdií, otvára sa diskusia.

Substantíva. V centre pozornosti je ustáľovanie spisovných tvarov vybraných apelatív a proprií, pričom dominantná pozornosť sa venuje genitívu, inštrumentálu a nominatívu plurálu. V genitíve sa skúmajú tvary s nulovou koncovkou a koncovkou *-i*, napr. namiesto *cigája – cigáj* L. Dvonč (1964, s. 56 – 57) navrhuje tvar *cigá-jí* analogicky ako *sóji, bóji*. Skúmajú sa tvary s kvantitatívnou alternáciou a vkladnými hláskami, napríklad *ryba – ryb* (Orlovský 1946, s. 152 – 168, s. 239 – 242),

páska – pások (1950/1951, s. 160), *mäso – mias* (Dvonč 1955, s. 334 – 335), *deka – diek* (Smiešková 1959, s. 178 – 180), *karta – kariat/karát* (Dvonč 1963, s. 343 – 346), tvary s vkladným diftongom *-ie-* typu *dievčence – dievčeniec* (Dvonč 1948/1949, s. 185) a s vkladnou hláskou *-á/-ô-*, pričom sa odsudzuje tendencia „ochudobňovať“ bohatstvo dvojtvarov typu *ihál/ihiel*, *handár/handier*, *vidál/vidiel*, prípadne trojtvarov *slivák/slivôk/sliviek*, *čipák/čipôk/čipiek* v neprospech tvarov s vkladným *-á-* a *-ô-*“ (Uhlár 1965, s. 92 – 100). To znamená, že tendencia k unifikácii vkladného diftongu *-ie-* je pozorovateľná minimálne od 60. rokov minulého storočia. Skúmajú sa dvojtvary maskulín s koncovkou *-a/-u*, napr. *roka/roku* (Dvonč 1955, s. 384 – 385), rytmické krátenie v neutrách *liečivo – liečiv* (1946, s. 134), *priezvisko – priezvisk* (1947/1948, s. 256) i genitív pl. apelatív cudzieho pôvodu (Peciar 1946, s. 12 – 26; Keder 1962, s. 217 – 222).

Genitív sa preferenčne skúma aj pri propriách. Pri antroponymách sa pozoruje tendencia k zachovávaní jednotnej podoby tvarotvorného základu, napr. *Pietor – Pietora* (1946, s. 71), čo sa dobovo hodnotí ako nesprávne a odporúča sa tvar so zánikovou alternáciou *Pietra* analogicky ako v osobných menách *Peter – Petra* (viac aj 1966, s. 128 – 129). K menám cudzieho pôvodu sa pristupuje diferencovane a konštituujú sa pravidlá deklinácie mien s rôznou štruktúrou a pôvodom, mnohé sú akceptované aj dnes. L. Dvonč (1952/1953, s. 255 – 256) formuluje pravidlá adjektívnej deklinácie slovanských mien (*Tolstoj – Tolstého*) a rytmického krátenia v menách českého pôvodu (*Vážný – Vážneho*), neskôr aj pravidlá skloňovania anglických a francúzskych mien (*Charlie – Charlieho* podľa vzoru *kuli*, *Hume – Huma* s odsunutím nemého *-e*, *Laplace – Laplacea* so zachovaním *-e* signalizujúceho výslovnosť predchádzajúceho konsonantu; Dvonč 1965, s. 313 – 314). Pri toponymách je v centre pozornosti genitív pomnožných substantív, napr. *Helsinki – Helsink*, neodporúča sa tvar *Helsiniek* (Dvonč 1955, s. 380 – 381). Pri miestnom názve *Vráble* L. Dvonč (1961, s. 183 – 184) navrhuje tvar *Vrábl'ov*, pretože koncovka *-ov* „zreteľne ukazuje príslušnosť k maskulínam, čím sa posilňuje vedomie mužského gramatického rodu“. Tvar *Vrábl'ov*, ktorý je v zhode s tendenciou k systémovej primeranosti, je popri kodifikovanej nulovej koncovke (*Vrábel'*) výrazne uzuálne zastúpený aj v súčasnosti.

V inštrumentáli sa pozornosť tiež venuje vybraným lexémam. L. Dvonč (1948/1949, s. 189) odporúča inštrumentál substantíva *vec* v podobe *vecami*. Vo feminínach na *-ňa* preferuje tvary *predajňami*, *poist'ovňami* pred koncovkou *-iami* (1948/1949, s. 190). Distribúciu tvarov *dvermi/dverami* (1956, s. 126 – 128) vysvetľuje komplementárnou distribúciou v závislosti od prepozície *predo/pred* (*predo dvermi*, *pred dverami*). Distribúciu koncoviek *-mi/-ami* v závislosti od prepozície s odstupom viac ako 60 rokov potvrdzujú dnešné korpusové dôkazy.² Dodajme, že

² Počty výskytov podľa korpusu prim-9.0-public-all: *predo dvermi* 1997 : *predo dverami* 135; *pred dvermi* 138 : *pred dverami* 4 110.

na distribúciu koncoviek má vplyv aj kontextové okolie: v syntagme s expresívnymi verbami *tres(k)núť*, *trieskať*, *buchnúť*, *plesnúť* sa preferuje tvar *dvermi*, v syntagme s adjektívami *za zatvorenými*, *zavretými*, *zamknutými* a pod. dominuje tvar *dverami*. V paradigme substantíva *zub* L. Dvonč (1963, s. 373 – 374) odporúča dvojtvár *zubami/zubmi*, pričom tvar *zubami* chápe ako širšie uplatniteľný než len vo frazéme *zubami-nechtami*. Dvojtvár je kodifikovaný dodnes a tvar *zubami* je v korpuse viac ako desaťnásobne frekventovanejší než tvar *zubmi*.³

Aj v uvažovaní o tvaroch nominatívu nájdeme viacero zhôd s dnešnými stavom úzu i kodifikácie. Podľa M. Sokolovej (2007, s. 98) najpočetnejšiu skupinu životných maskulín podľa vzoru *hrdina* predstavujú apelatíva zakončené na sufix *-ca*. V nominatíve pl. sa popri kodifikovanej koncovke *-ovia* uplatňuje aj koncovka *-i* (*výhercovia* – *výherci*). Nejde o novú tendenciu, konkurencia tvarov *záchranci/záchrancovia* sa potvrdzuje už v roku 1948/1949 (s. 128). Konkurenciu koncoviek *-il-ovia* skúma L. Dvonč (1950/1951, s. 77 – 80) a vymedzuje pozície s alternáciami *k/c*, *ch/s* s koncovkou *-i* a pozície bez alternácií s koncovkou *-ovia*. Z neživotných maskulín sa tvar plurálu skúma v substantívach na *-r* a *-l* (Dvonč 1950/1951, s. 114 – 118; 1947/1948, s. 195; 1948/1949, s. 189).

Teoretickú nadstavbu nad pádovými tvarmi, ktoré sú najlepšie materiálovo preskúmané, predstavujú štúdie o tvorení inštrumentálu (Dvonč 1949/1950, s. 99 – 118), podstate záporového genitívu (Oravec 1956, s. 81 – 91) a tyloch nominatívu (Miko 1960, s. 25 – 38).

Verbá. V skúmanom období sa kladú základy poznania verbálneho systému slovenčiny, hlavne slovesného času a spôsobu, neurčitých slovesných tvarov a reflexívnosti. Moderný, z dnešného hľadiska komunikačno-pragmatický pohľad s prvkami konverzačných maxím, teórie zdvorilosti a evidenciality prináša F. Miko v štúdiu *Prítomný čas oznamovacieho spôsobu vo výzvovej funkcii* takmer pred 70 rokmi (1956, s. 351 – 355). Nielenže sa materiálovo dokladuje apelovosť indikatívu, ale vysvetľuje sa aj mechanizmus umožňujúci, aby tvar indikatívu prézentu percipienti identifikovali ako výzvu na dej vykonaný v budúcnosti. Výklad sa opiera o tézu E. Paulinyho, podľa ktorej by využitie slovesného času nebolo možné, keby jednotlivé časy boli iba znakmi pre fyzikálne časové vzťahy. Indikatív prézentu vyjadruje len to, že ide o deje, ktoré sa uskutočňujú. Dej sa predstavuje ako skutočný, čím sa navodzuje nepochybnosť, že ho treba uskutočniť. Predstava uskutočňovania toho, čo ešte len treba uskutočniť, pôsobí ako zaväzujúca sila, avšak na rozdiel od imperatívu absentuje moment nátlaku. Štúdia implicitne súvisí i s evidencialitou, keď sa uvádza, že „zvláštnosťou tejto záväznosti, ktorá ináč charakterizuje každú výzvu, je v našom prípade (= v indikatíve prézentu, dopl. JK) úplná nepochybnosť o tom, že

³ Počty výskytov podľa korpusu prim-9.0-public-all: *zubmi* 974 : *zubami* 10 502 (bez ustálených spojení *zubami-nechtami*).

dej treba uskutočniť, a tú pridáva deju indikatív prítomnosti, ktorý kontext žiada chápať postulatívne“ (s. 353). Štúdiá vyniká explanačným prístupom k vymedzeniu vzťahu času a pragmatickej funkcie výpovede.

Do deskriptívnej línie s presahom do komunikačnej pragmatiky možno zaradiť i štúdiu *Poznámka o prenesenom používaní tvarov préterita v spisovnej slovenčine* (Smirnov 1964, s. 137 – 139). Rozpor medzi gramatickým prostriedkom (préteritom) a faktickou časovou lokalizáciou deja sa označuje ako prenesené používanie slovesného času. Štúdiá materiálovo dokumentuje, že použitie préterita namiesto futúra je v slovenčine možné, ak ide o vyjadrenie istoty o výsledku budúceho deja.

Zo série štúdií o slovesnom čase treba ešte vyzdvihnúť výskum predminulého času G. Horáka (1957, s. 342 – 352). Na základe excerpíí z umeleckej literatúry prvej polovice 20. storočia vymedzil dve funkcie: a) pomenúvať dej uskutočnený pred iným minulým dejom; b) pomenúvať dávnominulý dej bez časového vzťahu k iným (neskorším) minulým dejom. Z dokladov vyvodzuje, že predminulý čas používajú najmä autori, ktorí dobre poznajú ľudovú reč. Predminulý čas pokladá za čas patriaci do systému gramatických časov, štylistická funkcia jeho systémovosť nenarúša.

So slovesným časom súvisí gramatická kategória slovesného spôsobu. Spôsob tvorenia imperatívu odкрýva J. Ružička (1962, s. 65 – 72) a vymedzuje štruktúrne typy tvorené z druhej podoby prítomného kmeňa (3. osoba pl. bez osobnej koncovky): *čítaj-ú – čítaj, bij-ú – bi, ved-ú – ved', padn-ú – padni*. Poukázal na prítomnosť aglutinačného tvarotvorného postupu v imperatívnych tvaroch flektívnej slovenčiny (*padn-i-me, padn-i-te*). Syntetickej štúdií predchádza analýza imperatívnych tvarov v rozličnostiach, napr. *Rozkazovací spôsob slovesa klopať* (1947/1948, s. 192), *Ludia, bdite!* (Oravec 1952/1953, s. 134 – 135) a pod.

Intenzívna pozornosť sa venuje opisu tvarov a funkcií neurčitých slovesných tvarov. Prechodník skúma A. V. Isačenko (1951/1952, s. 4 – 14). Reaguje na súdobý názor B. Letza, že prechodník a niektoré prídavné slovesá sú cudzie prvky, ktorým sa treba v slovenčine vyhýbať. Nesúhlas prezentuje ironickým tónom polemiky („Uvediem na ukážku aspoň niektoré perly“; s. 7), objasňujúc funkcie a typy prechodníkov: prechodník pomenúva dej predchádzajúci pred iným dejom (prechodník predčasnosti) alebo súbežný dej s iným dejom (prechodník súčasnosti). Rozdiel medzi funkciami je podľa Isačenka jednoznačne determinovaný vidom slovesa. J. Ružička v štúdií *O používaní prechodníkov* (1956, s. 282 – 293) na bohatých excerpíách dokazuje, že vzťah medzi (ne)dokonavým vidom a prechodníkom súčasnosti/predčasnosti nie je taký jednoznačný, ako postuluje Isačenko, a navyše funkcie prechodníka sú aj iné než časové. To J. Ružičku vedie k záveru, že v slovenčine jestvuje jeden prechodník, ktorého funkcie (a nielen časové) sa konkretizujú v texte.

Gramatickou funkciou bezpodmetového zvrätneho tvaru je podľa J. Ružičku „vyjadriť napätie medzi jednočlennou vetnou schémou a osobným slovesom“ (s. 25).

Jednu z kľúčových štúdií pre ďalšie chápanie aspektu v slovenčine publikovala E. Smiešková (1961, s. 225 – 230) k dvojvidovosti verb cudzieho pôvodu. Štúdia ukázala, že ide o početnú a zväčšujúcu sa skupinu verb na *-ovať* a *-izovať*, v ktorých paralelne so zdomáčňovaním dochádza k prefixácii. Dôsledkom je vznik dokonavého verba a pôvodné dvojvidové verbum sa stáva nedokonavým členom vidového páru.

Ostatným slovným druhom sa venuje menej pozornosti, v širšom centre stoja konjunkcie, adjektíva, pronomína a numerálie. Vymedzuje sa funkcia základných reprezentantov syntaktických vzťahov: *keď* a *kedy* (Blanár 1951/1952, s. 103 – 105; Ružička 1956, s. 339 – 351; Horák 1960, s. 105 – 111), *alebo* (Peciar 1952/1953, s. 134), *ako* (Oravec 1954, s. 280 – 287), *pretože* a *lebo* (Ružička 1954, s. 135 – 142; 1959, s. 231 – 235; Holý 1959, s. 46 – 48; Škultéty 1964, s. 31 – 32), *aby* (Ružička 1955, s. 290 – 301), *že* (Ružička 1963, s. 96 – 100). Spojky sa špecifikujú ako konštitutívne prvky syntaktických vzťahov, niekedy aj komunikačných funkcií výpovedí (v prístupe J. Ružičku). Pri adjektívach sa skúma sémantická klasifikácia s akcentom na zvieracie (druhovú) adjektíva. Štúdia G. Horáka *K významovému roztriedeniu prídavných mien* (1956, s. 30 – 34) je základom kategorizácie adjektív na akostné a vzťahové s dôsledkami na ich operabilnosť a komparáciu. Z hľadiska deklinácie je zásadná štúdia J. Štolca (1956, s. 34 – 44) s komplexným synchronno-diachrónnym prístupom ku kongruentnému skloňovaniu vyplývajúcejmu z jedinej gramatickej kategórie adjektív – kongruencie. Okrajovo sa skúmajú i zámená a číslovky. Podstatnú argumentáciu pre chápanie zámen a ich vydelenie ako samostatného slovného druhu prináša J. Oravec (1956, s. 44 – 48). Upozorňuje na mylnú predstavu, podľa ktorej je podstatou zámen zastupovanie iných slovných druhov. Podľa autora zámená nezastupujú mená, ale na ne ukazujú alebo ich pripomínajú, naznačujú. Za výstižnejší než termín zámeno pokladá Štúrov termín *všemenó*. Odtiaľ pramení úvaha, že to, čo robí zo zámen samostatný slovný druh, je jeho všeobecný lexikálny význam. Tento pohľad na status zámen sa prijíma i v neskorších prácach.

Pri numeráliách sa rieši problém pravopisu (Dvonč 1954, s. 46 – 49; Horák 1956, s. 324) a tvarov vybraných čísloviek (Peciar 1947/1948, s. 26 – 33; Horák 1956, s. 386; Urbančok 1957, s. 55 – 58; Miko 1962, s. 319). Ťažiskovú štúdiu k sémantike a kategorizácii čísloviek publikoval Š. Peciar (1956, s. 48 – 51). Za sporné pokladá tzv. rozčleňovacie číslovky (*dvoje, päťoro*) a skepticky prijíma súdobé tvrdenie, že ich podstatou je vyjadrenie počtu kusov i druhov zároveň. Proti tomu stavia náhľad, že rozčleňovacie číslovky sú svojou podstatou základné číslovky, používané najmä v spojení s pomnožnými podstatnými menami. Upozorňuje i na nutnosť špecifického skloňovania, pretože „Z *dvojich* (*lyží, topánok* ap.) si možno vybrať, ale z *dvoch* (*lyží, topánok* ap.) si sotva možno vybrať“ (s. 50). Predmetom diskusie sú

i tzv. podielové číslovky s predložkou *po*, ktoré tiež pokladá za osobitnú konkretizáciu základných čísloviek, a násobné číslovky (príslovkový typ *dvakrát*, *dva razy*, adjektívny typ *päťnásobný*, príslovkový typ *päťnásobne* a *dvojmo*).

Od druhej polovice 40. rokov pribúdajú koncepčné teoreticko-metodologicky zamerané štúdie orientované na kategorizačné kritériá slovných druhov (Jóna 1950/1951, s. 100 – 107; Ružička 1961, s. 65 – 84), status gramatického vzoru (Horák 1952/1953, s. 300 – 304) a gramatických kategórií (Marsinová 1955, s. 29 – 40; Schnek 1955, s. 351 – 357) i sporné otázky slovenskej morfológie (Ružička 1961, s. 65 – 84). Výsledkom systematického výskumu tvaru, sémantiky, funkcie a miesta slovného druhu je príprava a vydanie *Morfológie slovenského jazyka* (1966), komplexného diela systémovo-štruktúrnej slovenskej morfológie.

3.2. KONŠTITUOVANIE FUNKČNO-SÉMANTICKEJ MORFOLÓGIE

V tejto časti sledujeme vývin morfológického myslenia v období od vydania *Morfológie slovenského jazyka* (MSJ) v roku 1966 po koniec 80. rokov. Záujem autorov sa presúva z formovej stránky gramatického tvaru a paradigmatickej morfológie k sémantickému aspektu morfológických kategórií a tvarotvorných procesov. Vo svetle sémantiky výklad niektorých morfológických procesov prináša odchodné výsledky oproti dovtedajšiemu poznaniu. Metodologický posun spolu s vydaním komplexného morfológického diela sa premieta do žánrovej skladby príspevkov v podobe posilnenia diskusie. Diskusné príspevky majú v porovnaní s ostatnými obdobiami najvyššie zastúpenie (diskusia tvorí viac ako 40 % príspevkov). Tematickou dominantou sú naďalej verbá a substantíva (takmer 60 % príspevkov), v širšom centre záujmu sú pronominá, prepozície, numeráliá a adjektíva (spolu s verbami a substantívami takmer 85 % príspevkov).

Verbá. Vo výskume verb je po vydaní MSJ badateľný posun od formovej stránky tvaru ku skúmaniu sémantiky a vzájomných vzťahov medzi kategóriami verba. Skúma sa temporálno-aspektová sémantika (Furdík 1967, s. 65 – 74; Rybák 1975, s. 55 – 58; Sabol 1981, s. 106 – 109), sémantika imperatívu a kondicionálu (Rybák 1971, s. 38 – 39; 1974, s. 34 – 39), sémantika pomocných verb (Pauliny 1980, s. 165 – 174), pohybových verb (Kočiš 1980, s. 13 – 16), konverzívnych verb (Ondrejovič 1982, s. 341 – 348), funkčno-sémantická kategória genus verbi (Sokolová 1986, s. 37 – 44), sémantika verb psychofyzických stavov (Tibenská 1989, s. 321 – 334), objavujú sa snahy o klasifikáciu slovenských verb vôbec (Rothstein 1983, s. 356 – 363). Vznikajú štúdie zásadne ovplyvňujúce konštituovanie funkčno-sémantickej morfológie.

J. Furdík (1967, s. 65 – 74) skúma vid a väzbu slovesných podstatných mien v porovnaní s vidom a väzbou fundujúcich verb a kriticky prehodnocuje starší názor, že slovesné podstatné meno si zachováva slovesný vid a podďrža si väzbu fundujúceho slovesa. Dokazuje, že vidové vzťahy slovesných podstatných mien nie sú pres-

ným odzrkadlením vidových vzťahov fundujúcich sloviess, pravda, ak do úvahy zoberieme sémantickú stránku transformácie verb na substantíva (napr. *balit' : zabalit' ≠ balenie (obal) : zabalenie*). Slovesné podstatné meno si slovesnú intenciu (a ani rekcii ako súčasť intencie) nezachováva v tej miere ako fundujúce sloveso. Preto ho podľa J. Furdíka ťažko možno zaraďovať medzi slovesné tvary. Gramatická odchodnosť oproti fundujúcim slovesám dosvedčuje, že slovesné podstatné mená sú samostatnými deverbatívnymi derivátmi.

Viacere štúdie sa venujú temporálnej sémantike. J. Mistrík (1982, s. 321 – 325) na pozadí Benvenistových štúdií o čase uvažuje o vyjadrení temporálnych významov ako o výsledku súhry slovesných časov, lexikálnych a (hyper)syntaktických prostriedkov. Kontextové čítanie slovesných časov podáva dôkaz, že paradigmatica časov v trichotomickej schéme, ako ju podáva formálna morfológia, neposkytuje úplný obraz o fungovaní kategórie času. Štúdia G. Noltego (1986, s. 72 – 79) sa orientuje na temporálnu sémantiku vyplývajúcu z časovo-vidových vzťahov. Uvažuje sa o tzv. snahovom préterite, za ktoré sa pokladá préteritum imperfektíva na vyjadrenie priebehu deja, pričom výsledok, na ktorý je dej zameraný, sa v danom časovom okamihu ešte neprejavil (*upokojoval ju = snažil sa ju upokojiť*). Skúma sa, do akej miery je interpretácia snahového významu výsledkom súhry časovo-vidových vzťahov a do akej miery vyplýva z kontextu a zo skúsenostnej bázy percipienta.

Zo štúdií orientovaných na sémantiku verb sa pristavíme pri konverzívnych verbách (Ondrejovič 1982, s. 341 – 348). Štúdia objasňuje povahu verb, ktorými sa tá istá situácia stvárnjuje z hľadiska zámeru hovoriaceho, pričom výber verba je podmienený tým, ktorý variant noémy chce dať hovoriaci do popredia. Zároveň sa overuje prínos komponentu *si* k modifikácii sémantiky verba a vyčleňujú sa tri kategórie konverzív: typ *kúpiť (si)*, *preňať (si)* a *požičať (si)*. Štúdia výskum sémantiky verba posúva k uvažovaniu o hierarchizácii aktantov a k morfopragmatike.

Zásadnú teoretickú štúdiu zameranú na opis významovej stavby sloviess publikoval J. Oravec (1984, s. 6 – 13). Vychádzajúc z povahy slovesa, ktoré podstatnú časť svojho lexikálneho významu prejavuje syntakticky, podmieňuje adekvátnosť opisu lexikálneho významu slovesa valenciou. Prehľbuje teóriu hierarchizácie aktantov a navrhuje do opisu významovej stavby verb zahrnúť aj kritériá textovej syntaxe: nominalizačnú transformáciu a reflexivizáciu. Konštatuje sa nedostatok prác o sémantických poliach verb.

Substantíva. Jemnejšie precizovanie deklinácie substantív vedie k orientácii na fungovanie dvojtvarov, ktorých existencia sa vysvetľuje z viacerých hľadísk. Z dialektologického hľadiska sa zužitkujúvajú dáta z *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí* (1964). Napr. existencia plurálu názvov mláďat *húsenec/húsatá* sa podporuje geografickou distribúciou tvarov na *-atá/-ence* v slovenských nárečiach (Bufa 1973, s. 151 – 153). Dvojtvary sa skúmajú aj zo štruktúrneho aspektu. Štruktúrne

hľadisko implikuje potrebu teoreticky precizovať varianty v rámci skloňovacieho typu od variantov, ktoré diferencujú rozličné skloňovacie typy. Detailný pohľad na dvojtvary substantív v literatúre 80. a 90. rokov 19. storočia predstavil J. Sabol (1975, s. 10 – 20; 1975, s. 85 – 91). Parciálne príspevky týkajúce sa dvojtvarov, dubliet a variantov vrcholia v štúdií J. Sabola (1980, s. 65 – 71). Zásadná dôležitosť pre vymedzenie skloňovacieho typu sa pripisuje determinujúcim pádovým príponám, napr. determinujúca koncovka gen. sg *-a/-u* diferencuje skloňovací typ *chlap* a *hrdina*. Štúdia naznačuje, že výber a distribúcia dvojtvarov, ako aj príznakové využitie určitej pádovej prípony v texte má štylistické konzekvencie a môže byť hodnoverným signálom štýloveho zaradenia textu. Jednu z prvých štúdií o vzťahu morfológických prostriedkov a štýlovej povahy textu eseje publikovala D. Slančová (1982, s. 268 – 280).

V ostatných slovných druhoch sa klasifikačný prístup uplatňuje súbežne so sémanticko-funkčným výskumom. V rámci zámen vyniká spracovanie vymedzovacích zámen slovanských jazykov a ich komparácia so slovenčinou. J. Oravec (1968, s. 137 – 146) ich kategorizuje na základe dichotómie kvantita (súhrn – popieranie existencie) : kvalita (identita – odlišenie). J. Rybák (1969, s. 358 – 362) reaguje na typológiu ukazovacích zámen v MSJ) a súhlasí s tým, že hlavnou koordinátou ich systémovej usporiadanosti je polarita bližší – vzdialenejší. Prehodnocuje však výklad jednotlivých reprezentantov tohto subsystému. Treba dodať, že deskripcia funkčnej platnosti demonstratív vyžaduje nielen teoretickú bázu, ale aj materiálový výskum a experimentálnu verifikáciu, do akej miery je systémová deskripcia identická s apercepciou zo strany používateľov slovenčiny. Komplexný prístup ku klasifikácii a systematickému opisu zámen v slovenčine reprezentuje štúdia P. Ondrusa (1973, s. 209 – 219). Hlavný klasifikačný princíp predstavuje všeobecný lexikálny význam zámen a funkcia.

Ostrou diskusiou je sprevádzaný výskum prepozícií. Na jednej strane ide o koncepciu E. Horáka (1972, s. 341 – 354; 1976, s. 85 – 97; 1977, s. 281 – 294), ktorý podáva systémovo-štruktúrny opis systému slovenských predložiek založený na invariantných, t. j. vlastných (akontextových) významoch predložiek. Hľadá sa vklad prepozície do spojenia pád + verbum, nie významová špecifikácia predložky v kontexte pádu a verba. Voči tejto koncepcii sa rázne vyhraňuje J. Oravec (1974, s. 291 – 303; 1976, s. 98 – 102) kritikou prístupu, v ktorom sa na prepozície nahliada bez vzťahu k pádu. Predmetom kritiky je i samotný invariantný význam, pri ktorom chýba lingvistická procedúra, akou sa vymedzil. E. Horák argumentuje potrebou metodologicky odlišiť lexikografický (kontextový) prístup od systémovo-štruktúrneho výskumu.

Výskum numerálií sa v skúmanom období zužuje na poznámky normatívneho charakteru k vybraným lexémam *Jeden, dva/jedna, dve – jedno, dve* – *jedenti-*

síc, dvetisíc (Peciar 1967, s. 379 – 380; Ondrus 1968, s. 38 – 42), *niekol'kotisícový, niekoľkodesaťtisícový, niekoľkostotisícový* (Peciar 1979, s. 188 – 189), *jedenadvadsať* (Dvonč 1984, s. 317 – 318), *viacrázový* a *viacrazový* (F. Sabol 1985, s. 254) a na tvary čísloviek *dvadsaťjeden, číslo jeden* (nie *jedna*), *skóre jeden – nula, jednorazový* (nie *jednorázový*) (Ivanová-Šalingová 1970, s. 179 – 184, s. 228 – 235). Číslovkové výrazy prenikajú aj do výskumu adjektív (*päťdenný* a *päťdňový*, porov. Kočiš 1978, s. 178 – 181; 1979, s. 365 – 370; Dvonč 1978, s. 127 – 128). V rozličnostiach a diskusiách sa precizujú podoby tzv. živočíšnych adjektív (Dvonč 1973, s. 318 – 319; J. Sabol 1977, s. 383 – 384; Kopina 1980, s. 108 – 112; Dvonč 1985, s. 253 – 254). Adjektívam je v skúmanom období venovaná jediná štúdia M. Ivanovej-Šalingovej (1975, s. 137 – 148) *Prídavné mená vyjadrujúce malú mieru v slovenčine a češtine*. Tá je však orientovaná derivatologicky.

3.3. MORFOLÓGIA A... (SOCIOLINGVISTIKA, PRAGMATIKA, EXPLANAČNÁ LINGVISTIKA, KORPUSOVÁ LINGVISTIKA A EGOLINGVISTIKA)

Od 90. rokov 20. storočia do súčasnosti sa dominantným žánrom stali štúdie, zmenšil sa počet diskusných príspevkov, rozsah rozličností sa minimalizoval. Pomer počtu štúdií a rozličností je v súčasnosti obráteným pomerom v porovnaní s počiatočným obdobím (1932 – 1945).

Substantíva. Nový prístup predstavuje sociolingvistický pohľad na morfológické varianty, ktorý iniciovala K. Buzássyová (1991, s. 262 – 276). Štúdia odкрýva príčiny kolísania tvarov maskulín podľa životného a neživotného skloňovania. Ide jednak o tendenciu k zoživotňovaniu zvieracích maskulín v pluráli, jednak o tendenciu k zneživotňovaniu pri využití pôvodne životných maskulín na pomenovanie objektov. Fungovanie morfológických variantov v jazykovom vedomí používateľov slovenčiny dotazníkovou metódou skúmal J. Bosák (1992, s. 336 – 346; 1993, s. 15 – 21). Sociolingvistický prieskum pokladá za predpoklad objektívneho poznania jazykovej normy, na ktoré má prihliadať kodifikácia. Sociolingvistickú orientáciu reprezentuje i výskum vokatív (Sokolová – Slančová 1998, s. 210 – 220). Detailná analýza tvarov s vokatívnymi exponentmi dokumentuje, že jazykové prostriedky, ktoré sa v spisovnej slovenčine hodnotia ako nesytemový jav, sa v bežnej štandardnej variete, resp. v subštandardných varietách môžu ukázať ako relevantne frekvencované prostriedky systémového charakteru. Sociolingvistická metodológia sa v morfológickom výskume presadzuje aj vďaka výskumu mestskej reči. L. Urbanová (2007, s. 87 – 104) skúma morfológickú rovinu mestskej reči Zvolena. Výskum ukázal uprednostňovanie kodifikovaných tvarov a tvarov z celonárodnej štandardnej variety, nárečové tvary sa vyskytujú najmä v prehovoroch staršej generácie. Výskum dokumentuje snahu substituovať nárečové tvary spisovnými predovšetkým u mladej

a strednej generácie, avšak podmienkou je schopnosť komunikantov uvedomiť si odlišnosť od spisovného jazyka. Zachovávajú sa najmä nárečové tvary z *Bystrici a jesto* (s. 103).

Verbá. Vo výskume verb sa uplatňuje kontinuita v poznávaní vidu, imperatívu, intencie, valencie, pasíva a reflexívnosti. Tradičný prístup ku kategórii vidu predpokladá existenciu vidových dvojíc s asymetriami v podobe jednovidových a obojvidových verb. A. Jarošová a M. Sokolová (2013, s. 131 – 151) uvažujú o viacčlených vidových koreláciách. Ide o nadpárové konkurenčné formy perfekta (*čistiť* – *očistiť*, *vyčistiť*) a o vidové trojice. Tie vznikajú v prípade, keď brzdiaci mechanizmus (*písať* – *napísať* – **napisovať*) vo vidovej dvojici nefunguje a od sekundárnej formy sa vytvorí ďalšia vidovo odlišná forma (*rušiť* – *vyrušiť* – *vyrušovať*). Výskum ukazuje, že vo vidových trojiciach má vysokú frekvenciu perfektívna forma, pričom jedna imperfektívna forma je periférna.

Prehľbuje sa i výskum imperatívu. L. Dvonč (2003, s. 65 – 77) syntetizuje doterajšie poznanie a za otvorenú pokladá otázku distribúcie imperatívnej morfémy *-i* popri nulovej morféme. Fonologickú kompatibilitu s imperatívnou koncovkou *-0/-i* preskúmali M. Sokolová a I. Bónová (2008, s. 271 – 280) a odhalili podmienky komplementárnej distribúcie koncoviek i vzniku dvojtvarov. Ak sa tvarotvorný základ 3. os. pl. končí na jeden konsonant, imperatív sa tvorí vždy pridaním nulovej koncovky (*chytaj*). Ak sa tvarotvorný základ 3. os. pl. končí na dva konsonanty s poslednou sonórou, imperatív sa tvorí vždy pridaním *-i* (*prijmi*). Imperatívne dvojtvary majú slovesá zakončené najmä na sonóru a neznelý šumový konsonant (*urč/urči*) a na skupinu dvoch šumových konsonantov, ktoré sa bežne vyskytujú vo finálnej pozícii slov a tvarov v slovenčine, napr. *-st'* (*očist'/očisti*). Najnovšie sa skúma vzťah imperatívu a pragmatických funkcií výpovedí. Z. Popovičová Sedláčková (2022, s. 80 – 88) sleduje kooperáciu imperatívu s vidom, podmienkovými konštrukciami, časticou *radšej* a interpunkciou vo výpovediach s pragmatickou funkciou RADA, ODPORÚČANIE a NÁVOD v publicistike.

Od začiatku 90. rokov sa zintenzívil záujem o intenciu a valenciu verba. J. Horecký (1990, s. 343 – 352) nastoľuje otázku, či má slovesná intencia sémantický, lexikálny alebo syntaktický, resp. gramatický ráz. Intenciu vymedzuje ako gramatickú kategóriu a chápe ju v spätosti so sémantikou verb (s. 351). Vzťah intencie, valencie a sémantiky verb hlbšie precizujú J. Nižníková a M. Sokolová (1995, s. 203 – 216). Z jestvujúcich prístupov preferujú chápanie valencie ako schopnosti slovesa (príp. aj iného slova) viazať na seba istý počet ďalších jazykových jednotiek (participantov) a určovať ich tvarové a významové vlastnosti. Valencia sa skúma na pozadí novej klasifikácie verb, ktorá prekonáva limity binárneho chápania činnostných a statických verb. Plnovýznamové slovesá sa členia na akčné (odpovedajú na otázku *Čo robí ľavovalenčný participant?*), procesné (odpovedajú na otázku *Čo sa deje,*

stalo, stane s ľavovalenčným participantom?) a statické (odpovedajú na otázku *Kde je, aký je, či je, v akom vzťahu je ľavovalenčný participant?*). Dôsledne sa zohľadňuje polysémia verb, a preto sa rámci slovesnej lexémy posudzujú lexie s rozdielnymi typmi významov i valenčných štruktúr. Narúšajú sa niektoré mýty a sporné predstavy. Jednou z nich je domnienka, že slovesá pohybu sú iba bezpredmetové. Avšak aj tieto slovesá sa môžu viazať so záväzným predmetovým doplnením, napr. *bežať miľu, tancovať valčík*. Z konštrukcií typu *cestovalo sa nám dobre* (s participantom v datíve) zasa vyplýva nutnosť prehodnotiť chápanie objektu. Autorky navrhujú uvažovať o dvoch modifikáciách: 1. o objekte, vyplývajúcom zo sémantiky slovesa (intenčný objekt) a 2. o objekte, ktorý je daný neosobnou konštrukciou (konštrukčný objekt). Otvára sa i otázka rozlíšenia, kedy ide o uplatnenie substitučných syntaktických pravidiel (*slúbil nám pomoc/pomôcť/že pomôže*) a kedy tieto valenčné doplnenia (S, Inf, VV) vytvárajú osobitné valenčné schémy. Ďalší poznávací posun v riešení teoreticko-metodologických otázok valencie slovenských verb predstavuje štúdia M. Ivanovej, M. Sokolovej a M. Kyseľovej (2013, s. 7 – 31). Precizujú sa kritériá na vyčlenenie sémantických rolí, niektoré staršie riešenia sa podrobujú kritike (napr. vágne vymedzenie sémantických rolí, pri ktorých absentuje previazanosť s konkrétnou sémantickou mikroskupinou predikátov). Výsledkom úvah je modifikovaná koncepcia *Valenčného slovníka slovenských slovies na korpusovom základe*. Autorky vychádzajú z lexikálnosémantického statusu sémantických rolí, ktorý sa opiera o teóriu generalizovaných sémantických rolí Van Valina (1999). Vymedzujú sa v nej tri úrovne generalizácie rolí: úroveň konkrétnej lexie, sémantickej mikroskupiny a lexikálnosémantického poľa. Osobitná pozornosť sa venuje obligatórnosti, potenciálnosti a fakultatívnosti slovesných doplnení. Riešenia sa porovnávajú s prístupmi *Vallexu, Valenčného slovníka verb v češtine*.

Pokračuje výskum pasíva. E. Ďurovič (1991, s. 20 – 27) skúma vzťah verb *byť* a *mať* k pasívu v slovenčine. Východiskom je možnosť vzťahnúť existenciálnu predikáciu (*kniha je na stole*) na zainteresovanú osobu (*knihu máš na stole, kniha ti je na stole, tvoja kniha je na stole*). Vzťahnutie na zainteresovanú osobu je možné i v konštrukciách s pasívnym participiíom (*Cesta bola vyasfaltovaná. – Cestu mali vyasfaltovanú*). Funkčný paralelizmus verb *byť* a *mať* a miera ich používania je typologickou črtou jazykov. Uvažuje sa aj o osobitnom type recipientného pasíva v slovenčine (Giger 2004, s. 37 – 43) typu *dostať/dosťavať zaplatené* a sférach jeho používania. Otázkou zostáva, či sa do slovenčiny dostalo pod vplyvom češtiny alebo nemčiny, presnejšie z niektorých dialektov nemčiny, s ktorými bola slovenčina v kontakte. Vývinom menných tvarov trpných prídastí v slovenčine sa zaoberal K. Lifanov (2009, s. 193 – 203), podľa ktorého bolo postavenie samostatných menných tvarov trpných prídastí slabé, už v najstarších textoch im konkurovali zložené tvary pasíva. Napriek tomu trvalo niekoľko storočí, kým menné tvary začali skutočne zanikať.

K témam výskumného záujmu patrí i reflexívnosť. A. Jarošová (2017, s. 103 – 115) vymedzuje status komponentu *sa* v konštrukciách typu *umývať sa* a *vidieť sa*. Ide o delimitáciu verb, pri ktorých sa spojenie „sloveso + *sa*“ lexikograficky spracúva ako zvrtné sloveso v samostatnej heslovej stati a pri ktorých sa spojenie „sloveso + *sa*“ hodnotí ako objektová syntagma, a teda v heslovej stati tranzitívneho slovesa sa uvedie vo funkcii ilustračného príkladu. Výsledkom je delimitácia verb typu *umývať* s elementom *sa*, v ktorých ide o jednu lexikálnu jednotku a v ktorých *sa* plní funkciu slovotvorného formantu, od prípadov verb typu *vidieť* s elementom *sa*, ktoré predstavujú objektívnu syntagmu a v ktorých *sa* má status zámena. Na štúdiu nadväzuje M. Ivanová (2018, s. 235 – 260) identifikáciou statusu datívneho reflexívneho komponentu *si*. Relevantné je najmä odlíšenie odvodených reflexív, pri ktorých je datívny reflexívny komponent *si* ako derivačná morféma neoddeliteľnou súčasťou verba, a reflexívnych konštrukcií s valenčným a voľným datívom. Pritom je nutné opierať sa o kontext, pretože datívnemu reflexívnemu komponentu *si* je možné prísudzovať rôzny status aj pri tom istom verbe.

Výskum slovesného času rozvíja J. Kesselová (2022, s. 37 – 60) v štúdiu zameranej na výskum antepreterita. Na základe korpusových dát dopĺňa k známym temporálnym funkciám (pomenúvať minulé dej pred iným dejom a dej v dávnej minulosti) doteraz neopísané funkcie antepreterita, ktoré korešpondujú s ústnym a písaným modom slovenčiny a s výrazovou kvalitou publicistického a náučného štýlu (napr. antepreteritum dominanty *mať* v ústne realizovaných prehovoroch ako prostriedok personálnej a sociálnej deixy, charakterizujúci sociálne roly, vzťahy a status človeka tým, čo *bol mal*; antepreteritum komunikačných verb v 1. osobe sg. ako pragmatické „poistkové“ komentáre, umiestňované pred opakovaním výpovedného obsahu, ktorý produktor uviedol krátko predtým v náučnom texte; prostriedok ironie, žartovnosti, personálneho štýlu až egocentrizmu v reči v publicistickom štýle).

Od 90. rokov ožíva záujem o systematické vysvetľovanie dynamiky slovenského jazyka, vrátane morfolologickej stránky. Sociolingvistický výskum fungovania gramatických tvarov v živej reči, výskum mestskej reči i morfologické sondy do Slovenského národného korpusu, konštituovaného od roku 2002, vedú k odkrývaniu rozporov medzi živým jazykovým vedomím a kodifikáciou. Vystáva otázka, ako sa tieto rozpory dajú vysvetliť. J. Dolník (1995, s. 18 – 25) predstavuje jednu z explanačných teórií – teóriu jazykovej prirodzenosti. Je zameraná na systematické vysvetlenie empirických údajov, ktorých spoločným menovateľom je, že informujú o preferenčnom vzťahu medzi jazykovými prvkami v rámci štruktúrnych zoskupení. Prirodzené morfologické štruktúry sú tie, pri ktorých sú morfologické významy optimálne zakódované. V základe explanácie morfologických zmien je princíp univerzalizmu, systémovej primeranosti, ekonómie, jednoduchosti, motivácie, podobnosti.

Z týchto princípov vychádza i nová koncepcia slovenskej morfológie⁶ (Dolník 2005, s. 193 – 210). Rozšírením explanačného prístupu o diachronický rozmer výkladu je štúdia P. Žiga (2006, s. 193 – 204). Upozorňuje na to, že presvedčivosť explanácie sa stráca pri nedostatočnom uvedomovaní si minulej skúsenosti v rámci synchronickej interpretácie problému. Z diachronického aspektu je narúšanie uniformnej transparentnosti kontinuálnym vývinom a prejavom stability pôvodného systému, zachovaním praslovanského, resp. praindoeurópskeho substantívneho základu (s. 201). Uvedené tvrdenie sa dokladá viacerými substantívnymi tvarmi.

J. Dolník v štúdiu *Gramatika a gramatická dispozícia* (2016, s. 255 – 267) otvára ďalšiu metodologickú otázku – vzťah medzi gramatickými pravidlami opísanými z perspektívy istej metodológie a pravidlami používateľov, ktorí gramatiku ovládajú prakticky, bez teoretických znalostí. Kľúčovým konceptom vysvetľujúcim schopnosť človeka používať jazyk je bezznalostná gramatická dispozícia. Chápe sa ako špecifický prípad dispozície na analogické správanie, ktorej genetickým základom je imitačný inštinkt. Gramatické príklady, vyskytujúce sa v jazykovej praxi, dráždia inštinkt analogického správania a vyvolanými reakciami sa pestuje dispozícia na praktické ovládanie pravidiel bez znalosti gramatiky.

Súbežne sa rozvíja korpusová morfológia spojená s počítačovým spracovaním prirodzeného jazyka. Výsledkom sú štúdie, ktoré korpus využívajú ako zdroj výskumných dát o fungovaní jazyka, ale aj štúdie objasňujúce metódy spracúvania textov do elektronickej podoby tak, aby vznikli výskumne využiteľné súbory jazykových dát, napr. postupy lematizácie, morfologickej anotácie a dezambiguácie (Garabík – Bobeková 2021, s. 104 – 109).

Osobitnú oblasť predstavuje morfopragmatika zameraná na výskum morfológických prostriedkov ako konštituentov pragmatických funkcií výpovedí. Tento prúd reprezentuje K. Kálmánová (2006, s. 318 – 320) v štúdiu o vzťahu gramatického rodu, pohlavia a genderu, ale aj M. Bodnárová, ktorej výskumy fungovania adjektív a deiktík sa opierajú o vlastný súbor transkriptov dialógov zachytených na východnom Slovensku (2014, s. 259 – 273; 2017, s. 233 – 248). Morfopragmatický výskum založený na dátach Slovenského národného korpusu systematicky obohacuje J. Sokolová. V štúdiu orientovanej na negatívnu disponibilitu jazykových prostriedkov (2020, s. 265 – 281) vymedzuje konštituenty postoja a projekcie, ktorých centrum podľa autorky tvoria záporné deiktikum *žiadnen/žiadny*, záporné deiktiká s morférou *ni-*, partikuly *ani*, *vôbec*, *vonkoncom*. Štúdia *Častica tiež v komunikačno-pragmatických súvislostiach* (2022, s. 89 – 109) vedie k poznaniu funkčného potenciálu uvedenej častice, ktorým je zdôraznenie rovnakého, pridruženého alebo sprievodného faktu. Interpretáciu pritom zjednodušuje interakcia medzi partiku-

⁶ Výsledkom kolektívneho výskumu vychádzajúceho z novej koncepcie slovenskej morfológie je monografia *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny* (Dolník, ed., 2010).

lou *tiež* a konjunkciami, druhotnými prepozíciami a inými partikulami. J. Kesselová (2018, s. 7 – 22) skúma pragmatiku výpovedí s implicitnou a explicitnou autoreferenciou. Súbežne J. Sokolová (2018, s. 263 – 276) prispieva do morfo pragmatiky výskumom jazykovej sebareprezentácie realizovanej prostredníctvom konštrukcií s explicitným *ja* a so substantívnymi modifikátormi. Nadväzuje vymedzením egocentrick ako prostriedkov subjektívizácie výpovede (J. Sokolová 2019, s. 10 – 25) a prostriedkov kolektívnej identity hovoriaceho (J. Sokolová 2019, s. 239 – 257). Povaha egocentrick je do značnej miery morfológická, sú to nielen lexémy, ale aj gramatické kategórie (najmä vid, slovesný rod, čas, spôsob), adverbiá, substantíva, častice a citoslovčia. Morfológické prostriedky egocentrickizmu z ontogenetického hľadiska skúma J. Kesselová (2016, s. 304 – 324). Uvedené štúdie konštitujú egolinguistiku, ktorá egocentrickizmus považuje za pokračovanie antropocentrickizmu v zmysle „človek je jeho ja“. Konceptne sa nadväzuje na metodologickú štúdiu J. Dolníka *Egolinguistika* (2008, s. 257 – 270).

4. ZÁVER

Morfológický výskum prezentovaný v priebehu 90 rokov na stránkach Slovenskej reči prechádzal viacerými premenami. V prvých ročníkoch časopisu sa morfológickým aspektom slovenčiny venovali hlavne B. Letz, H. Bartek, J. Škultéty, Š. Peciar, P. Tvrďý, J. Mihál, V. Uhlár, E. Meliš-Čuga, P. P. Zgúth, A. Jánošík. Pozornosť zacieľujú na konkurenciu tvarov (uzuálnych, kodifikovaných a preferovaných v umeleckých textoch). Argumenty v prospech správnosti tvaru sa opierajú o čistotu slovenčiny, o „prirodzený vkus, jazykový cit, ktorý najlepšie rozhoduje o správnosti niektorého tvaru“ (Uhlár 1933/1934, s. 121 – 127) a o tvary v textoch spisovateľov (napr. absencia spojky *avšak* na sto stranách textu *Kukučina* sa pokladá za dostatočný dôvod na jej odmietnutie). Dominujúcim žánrom sú rozličnosti. Súčasťou vecnej interpretácie bývajú expresívne komentáre, nezriedka aj ironické poznámky orientované na reč používateľa slovenčiny. Vychádza sa z presvedčenia, že zásahmi lingvistov možno „schytit“ jazykový vývin, avšak časť používateľov bez schopnosti teoretickej reflexie tomuto procesu bráni. Podobne ako v slovo tvorbě ani v morfológii sa tvary odporúčané lingvistami vždy nestali tvarmi preferovanými v reálnej interakcii. Napr. neodporúčajú sa sekundárne prepozície *odhliadnuc od, okolo*, väzba s nominatívom *oziabajú ma ruky* (za prijateľné sa pokladalo len *v ruky*), *počas panovania* (žiadalo sa len *panovania*), *páchnuť po niečom* (pripúšťalo sa len *niečím*), neurčité zámena *dačo, dakto* (žiadalo sa len *niečo, niekto*), verbum *nachádza sa* (žiadalo sa len *je*) a podobne. Nový prístup do uvažovania o morfológii prináša E. Novák už v 30. rokoch. Východisko sporov a myslenia o jazyku vidí v riešení „[...] postaviť sa na stanovisko **štruktúry** príslušného javového radu a s tohto stanoviska posudzovať aj akékoľvek vzťahy tejto skupiny javov k iným javovým oblastiam [...], treba sa postaviť len a len na stanovisko

jazykového **systemu**“ (1934/1935, s. 170 – 171). Nové metodologické východisko ilustruje výkladom spojky/častice *predsa*. Štúdia je ukážkou rodiaceho sa systémovo-štruktúrneho prístupu k výkladu morfológických javov.

Od druhej polovice 40. rokov sa mení žánrová štruktúra príspevkov, ustupujú rozličnosti, posilňuje sa zastúpenie štúdií, otvára sa diskusia. Pribúdajú štúdie orientované na kategorizačné kritériá slovných druhov, status gramatického vzoru a gramatických kategórií, prehľbuje sa deskripcia a klasifikácia slovných druhov (najmä substantív a verb). Štúdie prispievajú k vzniku *Morfológie slovenského jazyka* (1966), komplexného diela systémovo-štruktúrnej morfológie slovenčiny. Parciálne výskumy publikovali L. Dvonč, J. Oravec, F. Miko, J. Horecký, J. Ružička, E. Pauliny, G. Horák, J. Štolc a ďalší. Po vydaní *Morfológie slovenského jazyka* sa záujem posúva k sémantike a funkcii morfológických kategórií, k opisu tvarotvorných procesov a sémantických tried slovných druhov. Konštituuje sa sémanticko-funkčná morfológia (J. Mistrik, J. Furdík, J. Oravec, P. Ondrus, J. Sabol, J. Rybák, F. Kočíš, E. Horák, S. Ondrejovič, M. Sokolová, E. Tibenská).

Od 90. rokov sa etabluje sociolingvistický pohľad na morfológické varianty, ktorý iniciovala K. Buzássyová a ktorý rozvíjajú J. Bosák, M. Sokolová, D. Slančová, L. Urbancová. Skúmajú sa sémantické triedy verb vo vzťahu k intencii a valencii (M. Sokolová, J. Nižníková, A. Jarošová). Výskum fungovania gramatického tvaru v živej reči výrazne podporil vznik Slovenského národného korpusu. Možnosť verifikovať „správanie sa“ verba v kontexte vedie k prípravným štúdiám smerujúcim najprv k vzniku *Valenčného slovníka slovenských slovies (na korpusovom základe). 2. zväzok* (Nižníková 2006) a neskôr prepracovaného a rozšíreného *Valenčného slovníka slovenských slovies na korpusovom základe* (Ivanová – Sokolová – Kyseľová – Perovská 2014). Sociolingvistický výskum fungovania gramatických tvarov v živej reči i morfológické sondy do Slovenského národného korpusu vedú k odkrytaniu rozporov medzi živým jazykovým vedomím a kodifikáciou, ale aj doterajšími klasifikáciami typu „bud’ – alebo“ a novým pohľadom, akceptujúcim škálovitú povahu morfológických javov. Osobitnú oblasť predstavuje morfopragmatika zameraná na výskum morfológických prostriedkov ako konštituentov pragmatických funkcií výpovedí (J. Sokolová, J. Kesselová, M. Bodnárová). Intenzifikuje sa systematické vysvetľovanie dynamiky slovenského jazyka, morfológiu nevynímajúc. Viaceré explanačne ladené štúdie publikuje J. Dolník, vrátane novej koncepcie slovenskej morfológie, na diachrónny aspekt ako súčasť vysvetľovanie dynamiky morfológie upozorňuje najmä P. Žigo.

Na záver možno konštatovať, že v morfológických príspevkoch publikovaných v *Slovenskej reči* počas 90 rokov je pozorovateľný posun od subjektívnej argumentácie založenej na jazykovom cite cez deskripciu tvaroslovného subsystemu k výskumu jeho fungovania v reči až k explanácii princípov, na ktorých je tvaroslovný

systém založený, a k posudzovaniu morfológických štruktúr zo sociolingvistickej, morfopragmatickej i egolingvistickej perspektívy. Hoci príspevky v časopise predstavujú len výsek z celkového vývinu morfológického myslenia, reprezentujú obraz hlavných trendov uvažovania o jazyku v slovenskej lingvistike vôbec.

Literatúra

- BUFFA, F. – HABOVŠTIAK, A. (1964): *Dotazník pre výskum slovenských nárečí*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- CZAMBEL, S. (1902): *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*. Turčiansky Sv. Martin: Vydanie Kníhkupeco-nakladateľského spolku.
- DOLNÍK, J. (ed.) (2010): *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV a Jazykovedný ústav L. Štúra SAV.
- IVANOVÁ, M. – SOKOLOVÁ, M. – KYSELOVÁ, M. – PEROVSKÁ, V. (2014): *Valenčný slovník slovenských slovies na korpusovom základe*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- LETZ, B. (1950): *Gramatika slovenského jazyka*. Bratislava: Štátne nakladateľstvo.
- LOPATKOVÁ, M. – ŽABOKRTSKÝ, Z. – KETTNEROVÁ, V (2008): *Valenční slovník českých slovies*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- MORFOLOGIA SLOVENSKÉHO JAZYKA (1966). Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- NIŽNÍKOVÁ, J. (2006): *Valenčný slovník slovenských slovies (na korpusovom základe)*. 2. zväzok. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- OBERPFALCER, F. (1932): *Jazykozpyt*. Praha: Jednota českých filologů.
- ORLOVSKÝ, J. – ARANY, L. (1946): *Gramatika jazyka slovenského*. Bratislava: Vedecké a umelecké nakladateľstvo Dr. J. Orlovského.
- PAULINY, E. (1943): *Štruktúra slovenského slovesa*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.
- PAULINY, E. – RUŽIČKA, J. – ŠTOLC, J. (1953): *Slovenská gramatika*. Martin: Osveta.
- PECIAR, Š. a kolektív (1953): *Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU S ABECEDNÝM PRAVOPISNÝM SLOVNÍKOM (1931). Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská.
- PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU S PRAVOPISNÝM SLOVNÍKOM (1940). Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská.
- SOKOLOVÁ, M. (2007): *Nový deklináčny systém slovenských substantív*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- VAN VALIN, R. D. (1999): Generalized Semantic Roles and the Syntax-Semantics Interface. In: Corblin, F. – Dobrovie Sorin, C. – Marandin, J. M. (eds.): *Empirical Issues in Formal Syntax and Semantics. II*. The Hague: Thesus, s. 373 – 389.

Internetové zdroje:

- Slovenský národný korpus – *prim-9.0-public-all*. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2020. Dostupný z WWW: <https://korpus.sk>. (cit. 13. 9. 2022)